

Kampen sig ikke om dets Velfærd, men om dets Ære. Thomas Larsen beretter flere Eksempler paa den Højde, hvortil Fanatismen naaede i hans Hjemstavn, sekterisk Fanatisme, overført paa politiske Forhold.

Hans Jensen.

Topografi.

Det er en anselig Række Bøger om gamle danske Byer og om Byliv og Byforhold i ældre Tider, Hugo Matthiessen har udgivet, siden han 1910 udsendte sit første Arbejde: *Boddet og Galgefugl, et kulturhistorisk Forsøg*. Kulturhistorien er Udgangspunktet for hans Forfatterskab og den kulturhistoriske Linie fortsættes 1914 med: *Natten, Studier i gammelt Byliv*, 1917 med: *Gamle Gader, Studier i Navnenes Kulturhistorie*, 1919 med: *De Kagstrogne, et Blad af Prostitutionens Historie i Danmark* og nu sidst 1924 med: *Københavnske Gader 1728—95, kulturhistoriske Studier*. Det er et ganske ejendommeligt Forfatterskab, H. M. her har udfoldet, i *Æmner og Stil med Berøringspunkter* i Troels-Lunds, men med sit eget Særpræg og skrevet i et Sprog, der er personligt og levende. Meget nyt, nøjsommeligt fremhævet Stof er her draget frem og H. M.'s Skildringer af gammel dansk Bykultur fortjener i høj Grad en samlet Anmeldelse her i Tidsskriftet.

Ved Siden af den rent kulturhistoriske Behandling af gamle Dages Byliv har H. M. i sine Studier ogsaa fulgt en anden Linie. Den udspringer fra hans Bog af 1911: *Fredericia 1650—1760, Studier og Omrids*. Allerede i denne Bymonografi er han inde paa et specielt Felt. Det er dansk Bybygning, hvis Grundlag er selve Byplanen. I Enkeltafhandlinger har han siden da skildret forskellige Byer med Hensyn ogsaa til deres byplanmæssige Forhold, omend det er deres gamle borgerlige Arkitektur, der spiller den væsentligste Rolle. Der tænkes her paa Afhandlinger som: *Gamle Gaarde i Horsens* (Architekten XVII 137 ff.), *Gamle Gader og Gaarde i Nakskov* (Architekten XVIII 145 ff.) og *Gamle Gader og Gaarde i Rudkøbing* (Architekten XIX 173 ff.). Mere direkte kommer H. M. ind paa Byplanen som Grundlag for den rette Forstaaelse af en Bys Udvikling i Afhandlingen: *Gamle Gader og Gaarde i Holbæk* (Architekten XVIII 41 ff.).

Og endelig har han behandlet rene Byplanspørgsmaal i to overmaade smukke Afhandlinger. Den ene er: *St. Clementsstaden i Aarhus*, som han rent ud kalder en Grundplan(retttere Byplan)-studie, og hvor han paa overbevisende Maade godtgør, at Kvarteret omkring St. Clements Kirke er et selvstændigt, oprindelig befæstet Byankæg, der meget vel kan stamme fra ca. 1200 og

skyldes selve Domkirkens Bygherre, Biskop Peder Vognsen. I samme Afhandling fremsætter H. M. den Opfattelse, at Øvre-byen i Kalundborg er anlagt af Esbern Snare.

Det andet Arbejde hedder — helt korrekt: *Studier over Køge Byplan* (Architekten XXIII 349 ff.) og godtgør, at Byen er flyttet fra Gl. Køge til sin nuværende Plads og anlagt her, antagelig af Erik Glipping, som en udpræget Torveby af fast og klar Form og med Paralleler i mange af de Byer, der i 12.—13. Aarh. opstod i de af Tyskerne koloniserede Egne i Nord- og Østtyskland. Nærmest Tilslutning har Køge Byplan til den pommerske Types.

Ikke mindst de to sidstnævnte Arbejder viser, hvor meget ubenyttet historisk Materiale, der skjuler sig i vore gamle By-anlæg og hvor rigt Udbytte et rationelt Studium af dansk Bybygning ogsaa i de eftermiddelalderlige Aarhundreder vil kunne give. Vi er paa dette Omraade sørgelig langt tilbage for Udlandet, særlig England, Tyskland, Sverrig og Amerika (U. S. A.), hvor Studiet af Bybygningskunsten har udviklet sig i nøjeste Kontakt med den moderne Byplan- eller rettere Bybygningsbevægelse. Hele dette Forhold er et overordentlig smukt Exempel paa, hvorledes Historikerens Arbejde kan virke klarende og initiativvækkende paa Nutidens Opgaver. Men det maa atter her understreges, at Studiet af selve Byplanen ret beset kun er Grundlaget for Bybygningsstudiet. Mangfoldige Problemer af teknisk, social, bygningsmæssig og ikke mindst æstetisk Art rejser sig for den, der vil dyrke Studiet af Fortidens Byer, deres Anlæg og Udformning, ganske paa samme Maade som moderne Bybygning kræver meget omfattende Indsigt og Forstudier af sine Dyrkere.

Det er et teknisk Problem og unægtelig et fundamentalt — brændende ogsaa i vor Tids Bybygning — H. M. er slaaet ind paa i sin Bog: *Torv og Hærstræde* (1922). Mere moderne udtrykt lyder Problemet: Udsparing af Plads eller Pladser til Torvehandel og Ordning af Trafikvejene til og fra. Her er vitterligt en Hovedfaktor i enhver Bys Tilblivelse og Vækstliv.

Paa Grundlag af et paa Selvsyn grundet Kendskab til vore Byer, omfattende Arkivstudier, og støttet af sin rige kulturhistoriske Viden har H. M. givet en alsidig Skildring af det foreliggende Problem, som det er blevet løst i danske Byer igennem Aarhundreder, idet Fremstillingen dog standser med det 16. Aarh., da Resultatet af Udviklingen paa dette Punkt i det store og hele har fæstnet sig i blivende Form. Trods det tilsyneladende vanskelige Stof er Bogen let læst — det er en Bog, der vil kunne vække Interesse langt udover Fagfolks Kres, ikke mindst hos alle Byplan-

interesserede. Men Titlen paa saadanne Arbejder bør vistnok have en mere efter Nutidens Forhold afpasset Ordlyd.

De to Afsnit, der tør paaregne størst Interesse ved de ny Resultater, de bringer, er Afsnittene: Ad Kongens Hærstræde og Torvets Triumftog. Om dem samler sig Indledningskapitlet: Træk af Torvelivet. Og Slutningen: Det voksende Tryk, og Bykærnen brister. Hele Bogen igennem mærker man den oprigtige Bestræbelse for at fremdrage de politiske, økonomiske og rent menneskelige Faktorer, der ligger bag Løsningerne af Problemet, forklarer det og gør det levende og nærværende i Læserens Sind.

H. M.'s Udgangspunkt er Kongens Hærstræde, de middelalderlige Landeveje, langs hvis Sider den ældste og vigtigste Del af en Bebyggelse samlede sig, og Købstæderne blev til med »Adelgaden« eller »Algaden« som det bestemmende i Bydannelsen. At Vej normalt er ældre end By, er uomtvisteligt, hvor det gælder gamle selvgroede eller stykkevis planlagte Byer. Og nu redegør H. M. for, hvorledes Torvet i vore ældste, primitive Bysamfund aflejrer sig langs Hovedfærdselslinierne og bliver til Algadetorvet (Roskilde, Horsens), først hele Strækningen igennem Byen, efterhaanden ofte indskrænket til et enkelt Strøg. Andre Steder, ved Gaffelgader opstod Trekanttorve (Lund, Sønderborg). Ogsaa andre typiske Torvedannelser opstod i Tilknytning til Færdselsnættet. Interessant er den Iagttagelse, at Akseltorvet fremtræder mest udpræget i en bestemt Gruppe Byer, Middelalderens saakaldte Akselkøbinge, fortrinsvis liggende inde i Landet.

Den Maade, hvorpaa man i disse gamle Byer havde klaret Problemet, var ligetil og naturligt, naar og saalænge Handelslivet kun var af beskedent Omfang. Men senere i Middelalderen og især i 12—13. Aarh., da Handelssamkvemet mellem Landene blev langt livligere, formede Udviklingen sig paa dette specielle Punkt anderledes; Problemet Torv og Trafikveje blev Genstand for en mere bevidst og villet Handeln, og Enkeltmands direkte Indgriben gør sig gældende. Med Rette ser H. M. dansk Købstadlivs Opsving i Valdemarstiden paa Baggrund af den samtidige forbløffende Udvikling i Mellem- og Nordeuropa, hvor nye Byer opstod og anlagdes i Hundredvis, (som senere i 17. Aarh. og i vore Dages U. S. A.) af Fyrster og Stormænd. »Købstadgrundlæggelse var Tidens store Tanke«. Og det er ikke mindst H. M.s store Fortjeneste at have paavist de allerede omtalte nye Byanlæg i Danmark fra denne Periode, og hvortil han mener at kunne føje: København, Holbæk, Saksøbing, Haderslev og Grenaa m. fl. Spørgsmaalet om Erik af Pommerns Forhold til Helsingør og Landskrona lader Forfatteren desværre ligge.

Kærnen i de nye Bydannelser i 12.—13. Aarh. var Udstikning af en Torveplads, nu oftest et større samlet tre- eller firsidet Areal, om hvilken Byen former sig i nær Tilslutning til Trafikveje — gamle eller nyanlagte. Denne rationelle Fremgangsmaade viser tillige den fremherskende Stilling i Byplan og Bybillede, Torvet nu har faaet. At komme nærmere ind paa Forfatterens Betragtninger over Forbindelsen mellem ældre Bondebyer og nyanlagte eller nydannede Bebyggelser vilde her føre for vidt. Med Rette fremhæver Forfatteren, at der med Torv og Torveret skabes noget helt nyt i hvert enkelt Tilfælde.

Med denne Bog har H. M. gjort et Rydningsarbejde. Vore middelalderlige Købstæder som fungerende Organismer er nu langt bedre kendt end før. At der er mange og højst interessante Problemer tilbage, er Forfatteren klar over og berører selv, særlig i de sidste Afsnit af Bogen adskillige; bl. a. kan her — jævnsides Torv og By fremhæves: Havn og By. Men han har, som han selv udtrykker det, »stukket Spaden i Jorden«. Det er nu at haabe, at Bogen om Torv og Hærstræde vil blive efterfulgt af andre, der tager andre Problemer op til historisk Undersøgelse. H. M. gør ogsaa det praktiske Nutidsliv en Tjeneste derved.

Vilh. Lorenzen.

Pastor H. N. A. Jensens flittige Samlerværk fra 1844, *Angeln, zunächst für die Angler, historisch beschrieben*, er samtidig blevet genudgivet af Svend Aakjær for Slesvigske Forlag, og af de slesvigske Præster W. Martensen og J. Henningsen for to stedlige Hjemstavnsforeninger. Aakjær giver et uændret Optryk, men de to Præsters Udgave er snarere et helt nyt Værk. Stoffet er øget til ikke langt fra det dobbelte, og Ændringen af Ordning og Indhold er saa radikal, at den oprindelige Bog ofte rent drukner i det nye.

At Jensens hist og her uoverskuelige Stofordning ændres, er sikkert nok en Forbedring. Men at Aanden i Værket skiftes om til en helt anden, vil den med Jensens Fremstilling fortrolige Læser næppe finde heldigt. Det saa meget mindre, som den radikale Omkalfatring af Stofordningen gør det yderst svært at foretage en gennemført Sammenligning med Originalen, eftersom der ikke ydes noget Fingerpeg til at adskille det oprindelige Stof fra Tilføjelserne.

Om Retningen af Udgivernes Kompas faar vi et Vink i den indledende Levnedstegning. Forfatteren, Pastor Fürsen, nævner (3), at Jensens dansksindede Efterfølger, Pastor Clausen, skildrede sin Forgænger som en inderlig troende, men noget tilbageholdende